

ΑΠΟΨΕΙΣ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΓΙΑ ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΚΑΙ ΤΙΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΗΣ ΜΟΝΑΞΙΑΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΜΕ ΝΟΗΤΙΚΗ ΥΣΤΕΡΗΣΗ

Καλλιόπη Παπουτσάκη¹

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι η διερεύνηση των απόψεων των ειδικών παιδαγωγών για τη μοναξιά των παιδιών με νοητική υστέρηση (ν.υ.) και των στρατηγικών αντιμετώπισής της. Στην έρευνα έλαβαν μέρος 35 ειδικοί παιδαγωγοί, έξι ειδικών σχολείων της Αττικής, στα οποία φοιτούσαν παιδιά με ν.υ. Τα ευρήματα έδειξαν ότι τα παιδιά με ν.υ βιώνουν περισσότερη κοινωνική μοναξιά σε σχέση με τους συνομηλίκους τους τυπικής ανάπτυξης και χρησιμοποιούν παθητικούς τρόπους αντιμετώπισης της μοναξιάς ή αποτυχημένες προσπάθειες επαφής. Οι ειδικοί παιδαγωγοί και οι γονείς, σύμφωνα με τις απόψεις των ειδικών παιδαγωγών, χρησιμοποιούν στρατηγικές για την ανάπτυξη των φιλικών σχέσεων των παιδιών και ομαδικές δραστηριότητες με σκοπό την εμπλοκή των παιδιών με τους συνομηλίκους τους.

Λέξεις κλειδιά: μοναξιά παιδιών με ν.υ., αιτίες, απόψεις ειδικών παιδαγωγών, στρατηγικές αντιμετώπισης της μοναξιάς

1. Εισαγωγή

Η μοναξιά, όταν δεν είναι επιλογή του ατόμου, είναι ένα αόριστο και δυσάρεστο συναίσθημα, η οποία προξενεί στους ανθρώπους θλίψη, λύπη, δυστυχία και ανία. Είναι ένα ατομικό-υποκειμενικό βίωμα και συνδέεται με κοινωνικές ανάγκες, επιθυμίες, προσωπικά χαρακτηριστικά, καθώς και περιβαλλοντικούς παράγοντες. Πρωτογενείς παράγοντες επηρεάζουν τη δημιουργία της και δευτερογενείς, τη διατήρησή της. Ο Sullivan (1953) περιγράφει τη μοναξιά ως μια δυσάρεστη εμπειρία και έλλειψη στενής επαφής ή στενών διαπροσωπικών σχέσεων. Ο Weiss (1973) αναφέρει ότι η μοναξιά αναπτύσσεται όταν κάποιος είναι μόνος χωρίς σχέσεις ή υπάρχει απουσία συγγενικής φροντίδας. Οι Perlman και Perlman (1982) περιγράφουν τη μοναξιά ως μια δυσάρεστη εμπειρία που αποκαλύπτει την ανεπαρκή κοινωνική επίδραση. Μοναξιά είναι η ασυμφωνία των προσδοκώμενων προσωπικών σχέσεων και των πραγματικών κοινωνικών επαφών (Asher, Parkhurst, Hymel & Williams, 1990), είναι μια συναισθηματική δυσλειτουργία, μια άσχημη εμπειρία, την οποία βιώνει το άτομο με άγχος, λύπη και πόνο. Το μοναχικό παιδί περιγράφει τον εαυτό του “είμαι μόνος/η, νιώθω λυπημένος/η”. Οι τύποι της μοναξιάς σύμφωνα με την παραδοσιακή ψυχοδυναμική προσέγγιση (Weiss, 1973) είναι η *συγκινησιακή* και η *κοινωνική*:

1. Δασκάλα ειδικής αγωγής, διδάκτωρ Ειδικής Αγωγής, Μ.Α. Ειδικής Παιδαγωγικής & Ψυχολογίας.

α) *Η συγκινησιακή μοναξιά* (emotional loneliness) είναι η ανικανοποίητη ανάγκη για στενές σχέσεις, η απουσία ενός στενού, σταθερού και ειλικρινούς δεσμού με ένα άλλο πρόσωπο. Η συγκινησιακή μοναξιά δημιουργεί αισθήματα ανησυχίας, συναισθήματα αγχώδη και καταθλιπτικά και δηλώνει ελλειμματικές δυνατότητες για επαφή.

β) *Η κοινωνική μοναξιά* (social loneliness) είναι η έλλειψη αναγνώρισης του κοινωνικού ρόλου, η απουσία ενός δικτύου κοινωνικών σχέσεων του οποίου είναι μέρος το άτομο. Η παρουσία της δημιουργεί στο άτομο συναισθήματα ανίας, καταπίεσης, περιθωριοποίησης και έλλειψης του σκοπού για τη ζωή. Η απουσία αποδοχής από την κοινότητα, η απουσία της αίσθησης του ανήκειν δημιουργεί την κοινωνική μοναξιά.

Η έρευνα των Williams & Asher (1992), η οποία διεξήχθη στην πόλη Illinois σε δύο ομάδες παιδιών, 62 μαθητών με ν.υ. και 62 μαθητών με τυπική ανάπτυξη, ηλικίας 8 έως 13 ετών, έδειξε ότι τα παιδιά και των δύο ομάδων κατανοούν τι σημαίνει μοναξιά και αναφέρουν τρόπους αντιμετώπισής της. Επιπλέον, τα παιδιά με ν.υ. μπορεί να έχουν ένα φίλο αλλά με σχετικά χαμηλή υποστήριξη και η μοναξιά τους δημιουργείται συνήθως εξαιτίας της αναποτελεσματικότητας των σχέσεων, των δυσκολιών επαφής, της έλλειψης φίλων, της χαμηλής αυτοεικόνας και αυτοαντίληψης, της έλλειψης ενσυναίσθησης και κοινωνικών δεξιοτήτων.

Η έρευνα των Margalit & Ronen, (1993), η οποία διεξήχθη σε 70 παιδιά με ν.υ., ηλικίας 9-14 ετών, τα οποία φοιτούσαν σε δύο ειδικά σχολεία στην περιοχή του Ισραήλ, έδειξε ότι οι προέφηβοι με ν.υ. δηλώνουν ότι έχουν μεγαλύτερη αποδοχή από τους συνομηλίκους τους σε σχέση με τους εφήβους με ν.υ., ενώ οι δάσκαλοι δηλώνουν ότι οι προέφηβοι βιώνουν περισσότερη μοναξιά σε σχέση με τα παιδιά τυπικής ανάπτυξης, εξαιτίας της έλλειψης κοινωνικών δεξιοτήτων και γνώσεων. Επιπλέον, η δυσκολία ελέγχου της κοινωνικής πραγματικότητας και η αντικοινωνική, επιθετική και διασπαστική συμπεριφοράς είναι σε υψηλότερα επίπεδα στα παιδιά με ν.υ. σε σχέση με τους συνομηλίκους τους και συντελεί στην απόρριψη και στην κοινωνική απομόνωση σύμφωνα με τις απόψεις των εκπαιδευτικών (Margalit, 1990).

Η έρευνα των Taylor, Asher και Williams (1987), σε 34 παιδιά με ελαφρά νοητική υστέρηση (ε.ν.υ.), τα οποία φοιτούσαν σε δημοτικά σχολεία στην πόλη Illinois, έδειξε ότι η πλειοψηφία των απορριφθέντων παιδιών με ε.ν.υ. χαρακτηρίζονταν από έλλειψη κοινωνικών δεξιοτήτων και απομόνωση. Χαρακτηριστικό των παιδιών είναι η επιθετική συμπεριφορά ή η έντονη αίσθηση της ντροπής. Η πλειονότητα των ερευνών που διερευνούν τη μοναξιά των παιδιών με νοητική υστέρηση συσχετίζει τη μοναξιά με την έλλειψη κοινωνικών δεξιοτήτων. Η ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων στα παιδιά αυτά μπορεί να υποστηριχθεί από το μοντέλο της ένταξης (inclusive model).

Το μοντέλο της ένταξης προωθείται στις περισσότερες χώρες και έχει στόχο την αλληλεπίδραση των παιδιών με ν.υ. με συνομηλίκους, την αύξηση των κοινωνικών δεξιοτήτων με κατάλληλα σχεδιασμένα υποστηρικτικά προγράμματα, την αντιμετώπιση του αποκλεισμού και της απομόνωσης από το κοινωνικό περιβάλλον και την καλύτερη προετοιμασία για τη μελλοντική κοινωνική τους ένταξη. Το μοντέλο της ένταξης και ενσωμάτωσης δεν εφαρμόζεται σε έκταση στη χώρα μας. Για το λόγο αυτό επιλέξαμε ειδικά σχολεία, στα οποία φοιτούν παιδιά με ν.υ. για να διερευνήσουμε το βίωμα της μοναξιάς. Επιπλέον, στην Ελλάδα, οι έρευνες που έχουν διεξαχθεί μέχρι τώρα, αφορούν στη μοναξιά που βιώνουν τα παιδιά τυπικής

ανάπτυξης (Γαλανάκη Ε., 1994, Μπεζεβεγκής & Γαλανάκη, 1996), ενώ δεν υπάρχει αντίστοιχη έρευνα για παιδιά με ν.υ.. Η παρούσα έρευνα είναι η πρώτη η οποία διεξάγεται στη χώρα μας και αφορά στις αντιλήψεις των ειδικών παιδαγωγών σχετικά με τη μοναξιά των παιδιών με ν.υ. που φοιτούν σε σχολικές μονάδες ειδικής αγωγής.

2. Σκοπός και μεθοδολογία έρευνας

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να καταγράψουμε τις αντιλήψεις των ειδικών παιδαγωγών για τη μοναξιά των παιδιών με ν.υ. Ειδικότερα, διερευνούμε τις απόψεις των δασκάλων σχετικά με:

- α) τα βιώματα της μοναξιάς των παιδιών με ν.υ.
- β) το βαθμό της μοναξιάς τους σε σχέση με τους συνομηλίκους τους τυπικής ανάπτυξης
- γ) τα αίτια των βιωμάτων της μοναξιάς τους
- δ) τις στρατηγικές αντιμετώπισης της μοναξιάς από τους εκπαιδευτικούς και τα παιδιά.

Το δείγμα της έρευνας αποτέλεσαν 35 παιδαγωγοί ειδικής αγωγής, οι οποίοι υπηρετούσαν σε έξι ειδικά σχολεία της Αθήνας και του Πειραιά. Δεκατρείς (13) εκπαιδευτικοί ήταν άνδρες και 22 γυναίκες. Η επιλογή του δείγματος έγινε με τυχαία δειγματοληψία. Επιλέχθηκαν δύο περιοχές, η περιοχή της Αθήνας και του Πειραιά και τρία ειδικά σχολεία από κάθε περιοχή με τη μέθοδο της τυχαίας δειγματοληψίας. Οι ειδικοί παιδαγωγοί συμμετείχαν στην έρευνα οικειοθελώς.

Η συλλογή των δεδομένων έγινε με ατομική ημιδομημένη συνέντευξη. Η διάρκεια της συνέντευξης ήταν περίπου 40-45 λεπτά. Η συνέντευξη περιελάμβανε ανοιχτές ερωτήσεις, το περιεχόμενο των οποίων διαμορφώθηκε με βάση την έρευνα των Asher et al. (1992) και Γαλανάκη & Μπεζεβεγκή (1996).

Οι συνεντεύξεις επικεντρώθηκαν στα εξής σημεία:

- α) στις απόψεις των εκπαιδευτικών για τη μοναξιά των παιδιών με ν.υ.
- β) στα συναισθήματα που βιώνουν και στο είδος της μοναξιάς τους (συναισθηματική ή κοινωνική)
- γ) στα αίτια της μοναξιάς
- δ) στις στρατηγικές που χρησιμοποιούν τα παιδιά και οι εκπαιδευτικοί για την αντιμετώπισή της σύμφωνα με τις απόψεις των εκπαιδευτικών.

Οι απαντήσεις των εκπαιδευτικών καταγράφηκαν και πραγματοποιήθηκε ανάλυση περιεχομένου. Τα βήματα που ακολουθήσαμε για την εννοιολογική ανάλυση του περιεχομένου των απαντήσεων των εκπαιδευτικών είναι τα εξής:

- α) καταγράφηκαν οι απαντήσεις των εκπαιδευτικών
- β) καταγράφηκαν οι εννοιολογικές ενότητες που περιέχονται σε κάθε απάντηση
- γ) κατηγοριοποιήθηκαν οι εννοιολογικές ενότητες σε κατηγορίες για κάθε ερώτηση.

3. Αποτελέσματα

Η ανάλυση των δεδομένων έδειξε ότι οι εκπαιδευτικοί αναφέρονται στο εννοιολογικό περιεχόμενο της μοναξιάς, στα συναισθήματα που βιώνουν τα παιδιά, στα αίτια και στις στρατηγικές αντιμετώπισης της.

3.1. Απόψεις των εκπαιδευτικών για τη μοναξιά των παιδιών με νοητική υστέρηση

Οι εκπαιδευτικοί, όταν ζητήθηκε να προσδιορίσουν το εννοιολογικό περιεχόμενο της μοναξιάς των παιδιών με ν.υ., ανέφεραν όρους που σχετίζονται με τη μοναξιά όπως, απόσυρση, απομόνωση, εσωστρέφεια, αποκλεισμός, απογοήτευση, μελαγχολία και σιωπή. Οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί σχετίζουν τη μοναξιά με την απομόνωση και τον αποκλεισμό που δέχονται τα παιδιά από τους συνομηλίκους τους.

Επιπλέον, αναφέρονται στη συναισθηματική και την κοινωνική διάσταση της μοναξιάς. Ειδικότερα, υποστηρίζουν ότι ένα παιδί με ν.υ. νιώθει μοναξιά όταν είναι μόνο και δεν έχει συναισθηματική στήριξη από το άμεσο περιβάλλον (συναισθηματική διάσταση της μοναξιάς) ή έχει έλλειψη παρέας ή έλλειψη φίλων, ή βιώνει απόρριψη από το περιβάλλον (κοινωνική διάσταση της μοναξιάς) ή υπάρχει συνδυασμός των ανωτέρω παραγόντων. Οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί υποστηρίζουν ότι τα παιδιά με ν.υ. βιώνουν μεγαλύτερη κοινωνική μοναξιά σε σχέση με τη μοναξιά των παιδιών τυπικής ανάπτυξης.

Ένα παιδί με ν.υ. νιώθει μοναξιά όταν δεν το παίζουν τα άλλα παιδιά ή δεν έχει την κατάλληλη συναισθηματική στήριξη από την οικογένειά του ή από το σχολείο (Ειδική παιδαγωγός)

Επιπρόσθετα, οι εκπαιδευτικοί αναφέρουν πλήθος αρνητικών συναισθημάτων που σχετίζονται με τη μοναξιά των παιδιών με ν.υ. όπως, μελαγχολία, θλίψη, στενοχώρια, άγχος, ανασφάλεια, ανία και πλήξη.

Τα παιδιά με ν.υ. που βιώνουν μοναξιά νιώθουν βαθιά θλίψη, άγχος και ορισμένες φορές πλήξη, κάθονται απομονωμένα γιατί τις περισσότερες φορές τα άλλα παιδιά τα απορρίπτουν (Ειδικός παιδαγωγός)

3.2. Αίτια της μοναξιάς των παιδιών με νοητική υστέρηση

Οι εκπαιδευτικοί της έρευνάς μας επισημαίνουν ότι τα αίτια της μοναξιάς των παιδιών με ν.υ. είναι:

- α) η απόρριψη που δέχονται από το κοινωνικό περιβάλλον και ιδιαίτερα από τους συνομηλίκους
- β) η έλλειψη φίλων και η έλλειψη παρέας
- γ) η έλλειψη εμπιστοσύνης των παιδιών στις ικανότητες και στις δεξιότητές τους
- δ) η απόσυρση εξαιτίας της έλλειψης φίλων
- ε) τα αρνητικά βιώματά τους εξαιτίας των γνωστικών ελλειμμάτων
- στ) η έλλειψη οικογενειακής και συναισθηματικής στήριξης
- ζ) η έλλειψη αγάπης και ενσυναίσθησης από το άμεσο περιβάλλον. Η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών αναφέρεται στην απόρριψη που δέχονται τα παιδιά από το άμεσο περιβάλλον τους και στην έλλειψη φιλικών σχέσεων.

... Ένα παιδί με νοητική υστέρηση νιώθει μοναξιά όταν υπάρχει οικογενειακός, σχολικός, κοινωνικός αποκλεισμός (Ειδικός παιδαγωγός με 19 χρόνια υπηρεσίας)

Δύο άνδρες εκπαιδευτικοί πιστεύουν ότι η μοναξιά που βιώνουν τα παιδιά με ν.υ. δε διαφέρει από τη μοναξιά που βιώνουν οι συνομήλικοί τους.

Τα παιδιά με ν.υ. βιώνουν τον ίδιο βαθμό μοναξιάς που βιώνουν οι συνομηλικοί τους (Ειδικός παιδαγωγός)

Επιπλέον, ένας εκπαιδευτικός υποστηρίζει ότι τα παιδιά με ν.υ. δε βιώνουν μοναξιά γιατί «δεν είναι σε θέση να την αντιληφθούν».

3.3. Στρατηγικές αντιμετώπισης της μοναξιάς των παιδιών με ν.υ.

Τα παιδιά με νοτική υστέρηση, σύμφωνα με τις απόψεις των ειδικών παιδαγωγών, αντιμετωπίζουν τη μοναξιά με τρόπους αντικοινωνικούς. Η αντικοινωνική συμπεριφορά εκδηλώνεται με ποικίλες αντιδράσεις όπως, επιθετικότητα, κλάμα, πείσμα, νευρικότητα. Οι εκδηλώσεις αυτές απορρέουν από την έλλειψη γνωστικών ικανοτήτων και κοινωνικών δεξιοτήτων των παιδιών. Επιπλέον, η έλλειψη γνωστικών ικανοτήτων προξενεί δυσκολίες στη σύναψη φιλικών σχέσεων με αποτέλεσμα να εντείνεται το πρόβλημα της μοναξιάς. Την άποψη αυτή υποστηρίζουν κυρίως γυναίκες εκπαιδευτικοί. Οι άνδρες εκπαιδευτικοί υποστηρίζουν ότι τα παιδιά για να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα της μοναξιάς τους κάνουν προσπάθειες για προσέγγιση και επαφή με συνομηλίκους, «οι οποίες συνήθως πέφτουν στο κενό» διότι οι στρατηγικές προσέγγισης που χρησιμοποιούν είναι λανθασμένες. Οι γυναίκες εκπαιδευτικοί προσπαθούν να εξηγήσουν τη μοναξιά των παιδιών με ν.υ. αποδίδοντάς την στην έλλειψη γνωστικών ικανοτήτων και κοινωνικών δεξιοτήτων των παιδιών.

...Από την εμπειρία μου τα παιδιά δεν γνωρίζουν ενδεδειγμένους τρόπους να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα... (Ειδική παιδαγωγός, με 10 χρόνια υπηρεσίας)

...Προσεγγίζει με λάθος τρόπους τους φίλους και συνήθως τους απομακρύνει... (Ειδικός παιδαγωγός, 7 χρόνια υπηρεσίας)

Η πλειοψηφία των εκπαιδευτικών υποστηρίζει ότι τα παιδιά είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν τη μοναξιά τους και χρειάζονται στήριξη από το άμεσο περιβάλλον τους - οικογενειακό και σχολικό - ενώ τέσσερις εκπαιδευτικοί αναφέρουν την απόσυρση και την άρνηση ως μη αποτελεσματικοί τρόποι αντιμετώπισης της μοναξιάς από τα παιδιά.

Οι στρατηγικές αντιμετώπισης της μοναξιάς των παιδιών με ν.υ. από τους ειδικούς παιδαγωγούς είναι η ένταξη των παιδιών σε ομαδικές δραστηριότητες και η επαφή με συνομηλίκους τυπικής ανάπτυξης μέσα από δραστηριότητες και εκδηλώσεις που στόχο έχουν την εμπλοκή των παιδιών με ν.υ με παιδιά τυπικής ανάπτυξης. Επιπλέον, οι ειδικοί παιδαγωγοί προσπαθούν να καλλιεργήσουν τις δεξιότητες των παιδιών για την ανάπτυξη των φιλικών τους σχέσεων. Οι γυναίκες εκπαιδευτικοί αναφέρουν στην πλειοψηφία τους ότι χρησιμοποιούν την ένταξη των παιδιών με ν.υ. σε ομαδικές δραστηριότητες ως στρατηγική για την αντιμετώπιση της μοναξιάς των παιδιών και την επαφή με συνομηλίκους τυπικής ανάπτυξης, ενώ η πλειοψηφία των ανδρών εκπαιδευτικών αναφέρουν ότι ενθαρρύνουν άμεσα τα παιδιά για την ανάπτυξη φιλικών σχέσεων. Οι γυναίκες εκπαιδευτικοί φαίνεται να χρησιμοποιούν συγκεκριμένες στρατηγικές για την αντιμετώπιση της μοναξιάς, όπως την ομαδοσυνεργατική διδασκαλία και την επαφή με συνομηλίκους. Επιπρόσθετα, άνδρες και γυναίκες χρησιμοποιούν ως στρατηγική αντιμετώπισης της μοναξιάς τη συναισθηματική στήριξη και τις εκδηλώσεις αγάπης προς τα παιδιά και αναφέρουν ως αρνητικό στοιχείο την ιδιαίτερη έκφραση που δίνουν σε γνωστικούς παρά σε κοινωνικούς στόχους.

Οι ειδικοί παιδαγωγοί βοηθούν τα παιδιά με ν.υ. να αντιμετωπίζουν τη μοναξιά τους με ομαδικές δραστηριότητες εντός και εκτός σχολικού περιβάλλοντος, με σκοπό την ανάπτυξη φιλικών σχέσεων.

Επιπλέον, οι εκπαιδευτικοί αναφέρουν και στρατηγικές αντιμετώπισης της μοναξιάς των παιδιών με ν.υ. που χρησιμοποιούν οι γονείς, όπως η επαφή με συνομηλίκους τυπικής ανάπτυξης στο περιβάλλον της γειτονιάς, στο συγγενικό και ευρύτερο φιλικό περιβάλλον της οικογένειας. Επιπρόσθετα, οι παιδαγωγοί προτείνουν τη συνεργασία των γονέων με ειδικούς του χώρου (ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς κ.λ.π.) για την αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των προβλημάτων του παιδιού, την ενθάρρυνση και την ανάπτυξη δραστηριοτήτων για τη δημιουργική εκμετάλλευση του ελεύθερου χρόνου. Οι δραστηριότητες αυτές βοηθάνε στην κοινωνικοποίηση των παιδιών και στη μείωση των βιωμάτων μοναξιάς τους.

...Οι γονείς πρέπει αρχικά να αποδεχθούν το πρόβλημα. Να φέρουν το παιδί τους σε επαφή με τα άλλα παιδιά χωρίς να ντρέπονται. Στην αρχή με το άμεσο περιβάλλον (γειτονιά, παιδική χαρά) και το ευρύτερο συγγενικό και φιλικό περιβάλλον... (Ειδικός παιδαγωγός, με 11 χρόνια υπηρεσίας)

...Οι γονείς έχουν τεράστιο πεδίο δράσης. Πρέπει να αναπτύξουν τις κοινωνικές επαφές του παιδιού. Άνοιγμα της οικογένειας στην κοινωνία. Να μην απομονώνονται και να μην προσπαθούν να κρύψουν το πρόβλημα. Να εμπλέξουν το παιδί σε δραστηριότητες ώστε να αναπτύξει το αυτοσυναισθημά του και να βελτιώσει την αυτοεικόνα του... (Ειδική παιδαγωγός, με 3 χρόνια υπηρεσίας)

Οι ειδικοί παιδαγωγοί επισημαίνουν το σημαντικό ρόλο των αδερφών των παιδιών με ν.υ. Τα αδέλφια πρέπει να αποδεχθούν τον/την αδερφό/ή τους με τις ιδιαίτερες ανάγκες του/της, και να τον/την βοηθήσουν στην εμπλοκή με συνομηλίκους τυπικής ανάπτυξης μέσα από τις δικές τους παρέες.

Επιπλέον, οι εκπαιδευτικοί συμβουλεύουν τους γονείς των παιδιών με ν.υ. να μην ασχολούνται αποκλειστικά με το παιδί με ν.υ. εις βάρος των άλλων παιδιών τους διότι τα παιδιά με τυπική ανάπτυξη έχουν τις δικές τους, ιδιαίτερες ανάγκες, οι οποίες χρειάζονται και αυτές να ικανοποιηθούν προκειμένου να αναπτύξουν ισόρροπα την προσωπικότητά τους.

4. Συμπεράσματα - Προτάσεις για περαιτέρω έρευνα

Οι εκπαιδευτικοί αναφέρουν ότι η μοναξιά είναι ένα δυσάρεστο βίωμα, το οποίο προξενεί δυσάρεστα συναισθήματα και η άποψη αυτή συνάδει με τον ορισμό της μοναξιάς των Asher, Parkhurst, Hymel & Williams, (1990). Τα παιδιά με ν.υ. βιώνουν την κοινωνική διάσταση της μοναξιάς σε εντονότερο βαθμό σε σχέση με τους συνομηλίκους τους τυπικής ανάπτυξης και το εύρημα αυτό συμφωνεί με διεθνείς έρευνες (Williams & Asher, 1992, Taylor & Asher, 1987).

Τα αίτια της μοναξιάς των παιδιών με ν.υ. είναι η απόρριψη που δέχονται από τους συνομηλίκους τους, η απόσυρση, τα γνωστικά ελλείμματα, το περιορισμένο φιλικό δίκτυο και η έλλειψη συναισθηματικής στήριξης από το περιβάλλον. Τα ίδια τα παιδιά είναι δύσκολο να χειριστούν τη μοναξιά τους και να βρουν αποτελεσματικούς τρόπους για την αντιμετώπισή της. Συνήθως, τα παιδιά χρησιμοποιούν αντικοινωνικούς τρόπους όπως κλάμα, ύπνος, ανάπτυξη επιθετικών μορφών συμπεριφο-

ράς και ανεπιτυχείς προσπάθειες για την ανάπτυξη φιλικών σχέσεων. Η αποτυχία των προσπαθειών για τη δημιουργία φιλικών σχέσεων οφείλεται στην έλλειψη γνώσης στρατηγικών για την ανάπτυξη και τη διατήρηση του φιλικού δικτύου τους.

Οι ειδικοί παιδαγωγοί βοηθάνε τα παιδιά να αντιμετωπίσουν τη μοναξιά τους με την εκμάθηση στρατηγικών για την ανάπτυξη των σχέσεών τους, την ένταξη σε ομαδικές δραστηριότητες, τη δημιουργία κινήτρων για ενασχόληση με δημιουργικές δραστηριότητες, όπως αθλητικές, θεατρικές κ.ά. Επιπλέον, οι εκπαιδευτικοί τονίζουν ότι θα πρέπει να δίνεται περισσότερη έμφαση σε κοινωνικούς παρά σε γνωστικούς στόχους.

Οι γονείς των παιδιών με ν.υ. μπορεί να συμβάλλουν σημαντικά στην αντιμετώπιση της μοναξιάς των παιδιών τους με την παρότρυνση για εμπλοκή σε παρέες συνομηλίκων τυπικής ανάπτυξης, την ανάπτυξη κινήτρων για ενασχόληση με δημιουργικές δραστηριότητες και την αξιοποίηση του ελεύθερου χρόνου των παιδιών. Οι ανωτέρω δραστηριότητες θα συμβάλλουν στη δημιουργία προϋποθέσεων για επαφή με συνομηλίκους και δημιουργία φιλικού δικτύου και μείωση των βιωμάτων μοναξιάς.

Η παρούσα έρευνα έδειξε μόνον ορισμένες τάσεις εξαιτίας του μικρού δείγματος. Αυτή τη στιγμή διεξάγεται πανελλαδική έρευνα σε 20 ειδικά σχολεία της Αθήνας και της περιφέρειας και το δείγμα αποτελείται από μαθητές με ε.ν.υ., εκπαιδευτικούς και γονείς των παιδιών. Διερευνώνται οι απόψεις των μαθητών για τα βιώματα της μοναξιάς τους, τα αίτια και οι στρατηγικές αντιμετώπισής της που χρησιμοποιούν τα παιδιά, οι εκπαιδευτικοί και οι γονείς. Η συλλογή των δεδομένων γίνεται με τρία αυτοσχέδια ερωτηματολόγια, τα οποία κατασκευάστηκαν με βάση το ερωτηματολόγιο των Williams & Asher (1992) για τη μοναξιά των παιδιών με νοητική υστέρηση. Η έρευνα αυτή είναι ποσοτική και σχεδιάστηκε αφού λάβαμε υπόψη τα ευρήματα της παρούσας έρευνας. Σκοπός της νέας έρευνας είναι η διερεύνηση των βιωμάτων μοναξιάς των παιδιών με νοητική υστέρηση στο σχολικό και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον από τα παιδιά και από «σημαντικούς άλλους» στη ζωή τους, όπως, οι εκπαιδευτικοί και οι γονείς.

Η νέα έρευνα, που σύντομα θα ανακοινώσουμε τα αποτελέσματά της, πιστεύουμε ότι θα συμβάλλει στον εντοπισμό των παιδιών με ε.ν.υ., τα οποία βιώνουν μοναξιά στα ειδικά σχολεία, στην ευαισθητοποίηση των ειδικών παιδαγωγών, στην ενημέρωση της εκπαιδευτικής κοινότητας σε θέματα που αφορούν στρατηγικές για την αντιμετώπιση της μοναξιάς των παιδιών με ε.ν.υ και στην ανάπτυξη των κοινωνικών δεξιοτήτων και των φιλικών σχέσεων των παιδιών με σκοπό την πρόωπη παρέμβαση, τον εντοπισμό των αιτιών που προκαλούν τα βιώματα της μοναξιάς, την ανάπτυξη στρατηγικών για την αντιμετώπισή τους και γενικότερα την ομαλή ένταξη των παιδιών με ν.υ στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο.

Βιβλιογραφία

- Asher, S.R., Parkhurst, J. T., Hymel, S., & Williams, G. A., (1990). Peer Rejection and Loneliness in Childhood, in S.R Asher & J. D. Coie (Eds), *Peer Rejection in Childhood*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Asher S. & Wheeler, V., (1985). Children's Loneliness: A Comparison of Rejected and Neglected Peer Status, *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 53, 500-505.

- Asher, S., Hymel S., & Renshaw, P., (1984). Loneliness in Children, *Child Development*, 55, 1456-1464.
- Bolea, A. S (1986). Treating Loneliness in Children, *Psychotherapy Patient*, 2 (3), 15-27.
- Γαλανάκη, Ε. & Μπεζεβέγκης, Η., (1996). Αντιμετώπιση Προβλημάτων της Καθημερινής Ζωής: Η Περίπτωση της Μοναξιάς των Παιδιών", *Ψυχολογία* [Ειδικό τεύχος: Θέματα εξελικτικής ψυχολογίας], 3(2), 72-84.
- Γαλανάκη, Ε. & Καλαντζή-Azizi, Α., (1998). Σχέση ανάμεσα στην Προσδοκία Κοινωνικής Αποτελεσματικότητας και στο Συναίσθημα της Μοναξιάς του Παιδιού: Ο ρόλος του εκπαιδευτικού, *Νέα Παιδεία*, 86, 54-72.
- Γαλανάκη, Ε., (1994). *Το Συναίσθημα της Μοναξιάς στο Παιδί Σχολικής Ηλικίας*, Αδημοσίευτη διπλωματική εργασία Μεταπτυχιακού Προγράμματος Ειδίκευσης στη Σχολική Ψυχολογία. Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα.
- Γαλανάκη, Ε., & Μπεζεβέγκης, Η., (1996). Αντιμετώπιση Προβλημάτων της Καθημερινής Ζωής: Η Περίπτωση της Μοναξιάς των Παιδιών, *Ψυχολογία* (Ειδικό τεύχος: Θέματα εξελικτικής ψυχολογίας), 3(2), 72-84.
- Γαλανάκη, Ε., (1999). Το Συναίσθημα της Μοναξιάς στο Παιδί Σχολικής Ηλικίας, *Νέα Παιδεία*, 90, 134-150.
- Heiman, T., & Margalit, M. (1998). Loneliness, Depression, and Social Skills among Students with Mild Mental Retardation in Different Educational Settings. *Journal of Special Education*, 32 (3), 154-163.
- Hymel, S., Tarruli, D., Hayden - Thommson, L., & Terrell-Deutsch, B., (1999). Loneliness through the Eyes of the Children. In K. Rotenberg & S. Hymel (Eds.), *Loneliness in Children and Adolescence*. (pp. 80-106). United Kingdom: Cambridge University.
- Margalit, M., & Ronner, T., (1993). Loneliness and Social Competence among Preadolescents and Adolescents with Mild Mental Retardation. *Mental Handicap Research*, 6 (2), 97-111.
- Margalit, M., (1994). *Loneliness Among Children with Special Needs: Theory, Research, Coping, and Intervention*, Spriger-Verlag, New York.
- Peplau, L., & Perlman, D., (1982). *Loneliness: A Sourcebook of Current Theory, Research and Therapy*. New York: John Wiley & Sons.
- Παρασκευόπουλος, Ι. Ν., (1993) *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας*, τ.1 και 2. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο Γρηγόρη.
- Sullivan, H. S., (1953). *The Interpersonal Theory of Psychiatry*. New York: Norton.
- Taylor, A. R., Asher, S. R., & Williams, G. A., (1987). The Social Adaptation Mainstreamed Mildly Retarded Children, *Child Development*, 58, 1321-1334.
- Weiss, R. S., (1973). *Loneliness: The Experience of Emotional and Social Isolation*. Cambridge. MA: MIT Press.
- Williams, G. A., & Asher, S. R., (1992). Assessment of Loneliness at School among Children with Mild Mental Retardation, *American Journal of Mental Retardation* [Special Issue: Social skills], 96(4), 373-385.